

3^η Συνάντηση “Η βιωμένη εμπειρία”

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Εισήγηση 1:

Αδέρφια και Συγγενείς

Πόλυ Κουραστή

(Κέντρο Παιδιού & Εφήβου, Ελλάδα)

Περιεχόμενα

1. Συναισθήματα και ρόλοι αδερφών

2. Παράγοντες διαμεσολάβησης και θεωρητικό πλαίσιο

3. Υποστηρικτικές παρεμβάσεις για αδέρφια

4. Οι ρόλοι των συγγενών

Ποιοτικές Έρευνες αδερφών Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

- Ημιδομημένες συνεντεύξεις, οι οποίες διερευνούν τις εμπειρίες των αδερφών Τυπικής Ανάπτυξης (Τ.Α.) ατόμων με ΔΑΦ αναφορικά με τη σχέση με τα αδέρφια τους και πώς αυτή επηρεάζει τη ζωή τους.

Ρόλοι αδερφών

- Φροντιστές
- Βοηθοί γονιών και αδερφών
- Διασκεδαστές
- Διασώστες όταν ο αδερφός/ή είναι επιθετικοί

(Angell, Meadan, & Stoner, 2012)

Συναισθήματα

- Αγάπη και τρυφερότητα προς τα αδέρφια
- Ελάχιστες διαφωνίες μεταξύ αδερφών
- Ευχαρίστηση μέσω κοινών ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων

(Angell, Meadan, & Stoner, 2012)

- Επίγνωση των σωματικών, διανοητικών και συμπεριφορικών διαφορών των αδερφών με ΔΑΦ
- Αναγνώριση των ταλέντων και των αναγκών τους
- Αίσθημα υπερηφάνειας για τις επιτυχίες τους

(Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017; Petalas et al., 2009 ; Angell, Meadan, & Stoner, 2012)

Ποιοτικές Έρευνες αδερφών Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

- Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας τα αποτελέσματα των ερευνών δείχνουν ότι τα αδέρφια Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ:
 - Είναι συμπονετικά
 - Έχουν ενσυναίσθηση
 - Είναι υπομονετικά
 - Είναι επίμονα
 - Είναι ανεκτικά προς τα αδέρφια τους με ΔΑΦ αλλά και προς τα άτομα με αναπηρίες γενικότερα.

(Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017; Angell, Meadan, & Stoner, 2012)

Ποιοτικές Έρευνες αδερφών Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

- **Αρνητικές διαστάσεις της αδερφικής σχέσης σύμφωνα με τα αδέρφια Τ.Α.**
 - Οι συμπεριφορές των αδερφών με ΔΑΦ που προβληματίζουν και περιλαμβάνουν επιθετικότητα, έντονες εκρήξεις, συναισθηματική κατάρρευση και ακατάλληλη συμπεριφορά σε δημόσιους χώρους (Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017; Petalas et al., 2009 ; Angell, Meadan, & Stoner, 2012).
 - Οι παραπάνω συμπεριφορές που προβληματίζουν οδηγούν σε αισθήματα αυτομομφής, άγχους και τρόμου (Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017).
 - Αμηχανία για τις περίεργες συμπεριφορές των αδερφών με ΔΑΦ σε δημόσιους χώρους
 - Θυμός και άγχος για την επικριτική στάση του κοινού, τις προκαταλήψεις και τις παρανοήσεις απέναντι στα αδέρφια τους (Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017; Petalas et al., 2009 ; Angell, Meadan, & Stoner, 2012).
 - Έλλειψη αποδοχής → περιορισμένες ευκαιρίες για κοινωνικές εξόδους και οικογενειακές ψυχαγωγικές δραστηριότητες και συναισθηματική ένταση μεταξύ της αποδοχής των αδερφών με ΔΑΦ και της επιθυμίας για αλλαγές, ώστε η οικογένεια να φαίνεται φυσιολογική (Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017; Petalas et al., 2009).

Ποιοτικές Έρευνες αδερφών Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

- **Κοινωνικές σχέσεις αδερφών Τ.Α.**

- Φόβος ότι οι συνομήλικοι, που έχουν μια αρνητική στάση απέναντι στα αδέρφια τους με ΔΑΦ, θα τους απορρίψουν
- Άγχος για το αν θα βρουν φίλους που να κατανοούν τη διαφορετική καθημερινότητα τους
- Επιθυμία να έχουν περισσότερους φίλους γενικά και φίλους που να κατανοούν τις ΔΑΦ πιο συγκεκριμένα.

(Petalas et al., 2009; Angell, Meadan, & Stoner, 2012)

- **Ρόλοι στην οικογένεια**

- Οι αυξημένες ευθύνες πολλές φορές γίνονται αντιληπτές ως ανεπιθύμητη πίεση
- Λαχτάρα για περισσότερη προσοχή από τους γονείς
- Άγχος για το μέλλον των αδερφών τους, αν δεν καταφέρουν να κατακτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες καθημερινής ζωής

(Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017; Petalas et al., 2009 ; Angell, Meadan, & Stoner, 2012)

Ποιοτικές Έρευνες αδερφών Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

- **Στρατηγικές διαχείρισης αδερφών Τ.Α.**

- Απομόνωση και απόσυρση → ως απάντηση στις συμπεριφορές που προβληματίζουν
- Κοινωνική στήριξη από την οικογένεια, τους φίλους, διαδικτυακά ή από άλλες ομάδες υποστήριξης
- Παροχή υποστήριξης σε άλλους και εκπαίδευση τους σε θέματα που αφορούν τις ΔΑΦ
- Φυσική άσκηση και ανάπαυλα/διακοπές
- Μάθηση τεχνικών που μειώνουν τις συμπεριφορές που προβληματίζουν, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν τεχνικές μείωσης δυσάρεστων εμπειριών, ανακατεύθυνση προσοχής, ενθάρρυνση λειτουργικής κοινωνικής συμπεριφοράς και εκμάθηση νέων δεξιοτήτων.

(Angell, Meadan, & Stoner, 2012; Gorjy, Fielding, & Falkmer, 2017; Petalas et al., 2009)

Ποσοτικές Έρευνες αδερφών Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

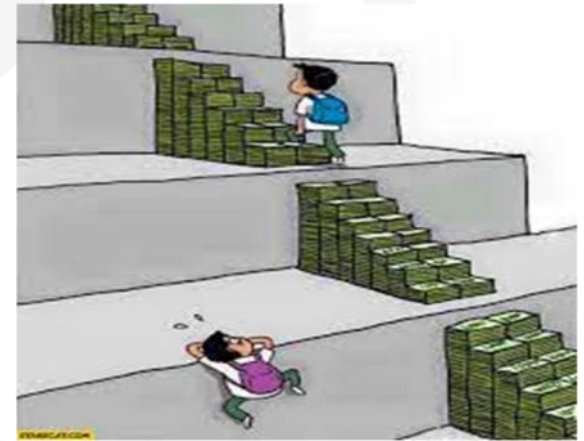
- Οι Shivers, Jackson and McGregor (2019) διεξήγαγαν μια μετα-ανάλυση 69 ερευνών σχετικά με την συναισθηματική, ψυχολογική, συμπεριφορική και κοινωνική λειτουργικότητα των αδερφών Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ.
- Η ανάλυση τους αποκάλυψε ότι τα αδέρφια Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ παρουσιάζουν σημαντικά χειρότερη έκβαση σε όλους τους τομείς λειτουργικότητας σε σχέση με τις ομάδες σύγκρισης.
- Χειρότερα εσωτερικευμένα προβλήματα συμπεριφοράς
- Πιο αρνητικές αντιλήψεις για την αναπηρία, αλλά όχι για την αυτοαντίληψη
- Πιο αρνητικές αδερφικές σχέσεις
- Μεγαλύτερες δυσκολίες στην κοινωνική λειτουργικότητα
- Ανάλυση ψυχιατρικών συμπτωμάτων και προβλημάτων συμπεριφοράς μαζί → περισσότερα συμπτώματα σχετιζόμενα με άγχος/κατάθλιψη και ΔΕΠΥ σε σχέση με τις ομάδες σύγκρισης.

Καμία σημαντική διαφορά στους τομείς :

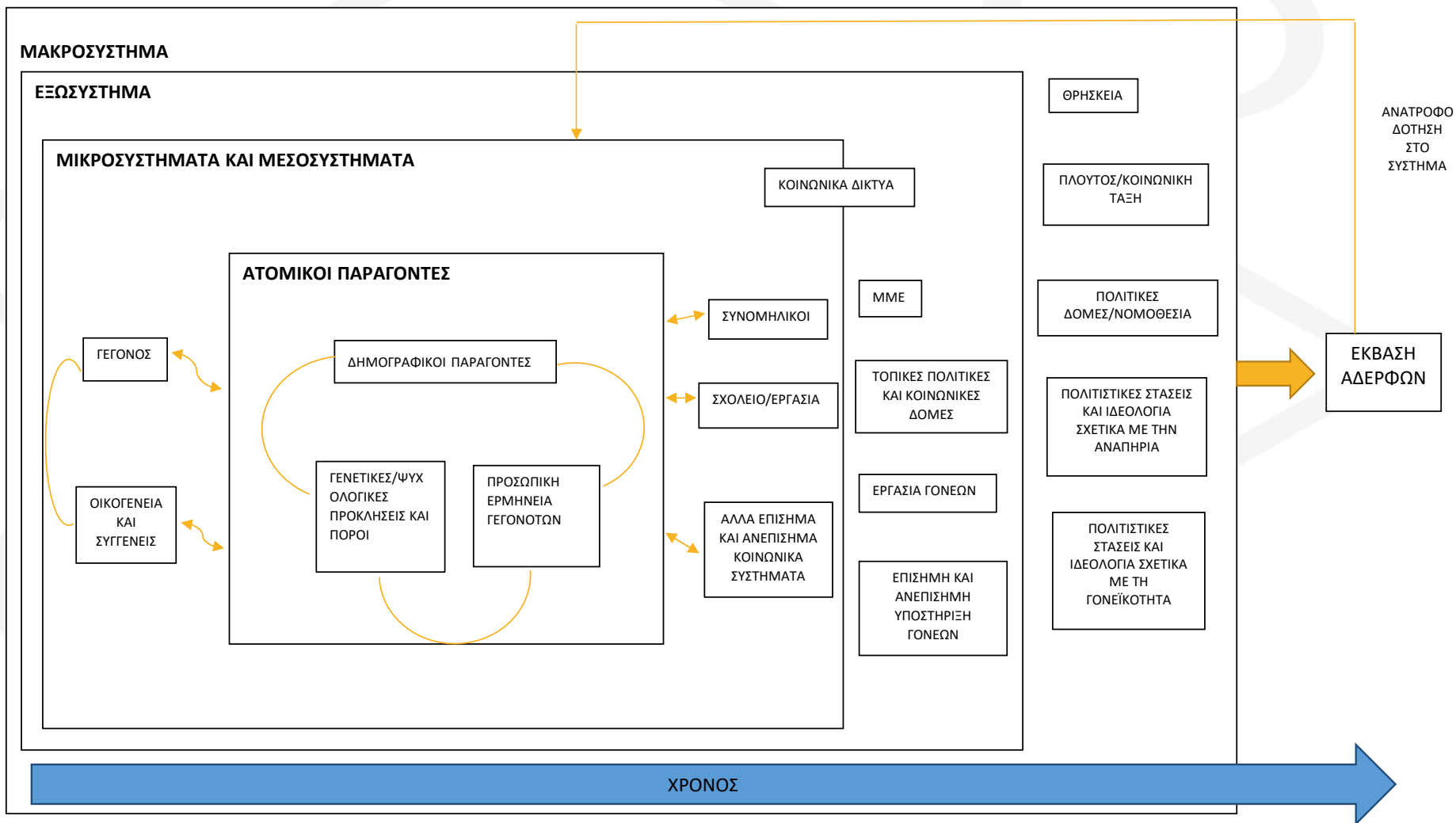
- της προσαρμογής
- της διαχείρισης
- της λειτουργικότητας μέσα στην οικογένεια
- της Διάσπασης Προσοχής/Υπερκινητικότητας
- των εξωτερικευμένων προβλημάτων συμπεριφοράς

Διαμεσολαβητικοί Παράγοντες της έκβασης των αδερφών Τ.Α.

- Κοινωνικο-οικονομική κατάσταση
- Βαθμός κοινωνικής υποστήριξης
- Δημογραφικοί παράγοντες όπως το φύλο των αδερφών Τ.Α., ο αριθμός αδερφών στην οικογένεια, η σειρά γέννησης των αδερφών
- Η δριμύτητα των συμπτωμάτων της ΔΑΦ
- Αρνητικές συνέπειες που βιώνουν άλλα μέλη της οικογένειας – κυρίως το γονεϊκό στρες
- Οι στρατηγικές διαχείρισης των γονέων
- Η παρουσία του Ευρύτερου Αυτιστικού Φαινότυπου στους γονείς ή τα αδέρφια.

Το θεωρητικό πλαίσιο των Ενσωματωμένων Συστημάτων

Παρεμβάσεις για αδέρφια Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

- Οι Shivers & Planick (2015) επανεξέτασαν 17 έρευνες που παρουσίασαν τα αποτελέσματα αδερφών Τ.Α. ως φορέων θεραπευτικής παρέμβασης, είτε μέσω διδασκαλίας διάφορων συμπεριφορικών τεχνικών που μπορούν να χρησιμοποιήσουν με τα αδέρφια τους με ΔΑΦ είτε λειτουργώντας ως μοντέλα για την επιθυμητή συμπεριφορά ή δεξιότητα, μέσω βίντεο ή δια ζώσης.
- Τα άτομα με ΔΑΦ παρουσίασαν βελτίωση στην εκμάθηση δεξιοτήτων και/ή μείωση συμπεριφορών που προβληματίζουν
- Σχεδόν όλα τα αδέρφια Τ.Α. εφάρμοσαν τις παρεμβάσεις σε ικανοποιητικό επίπεδο
- Σχεδόν όλα τα αδέρφια και οι γονείς ανέφεραν θετικές αλλαγές στην καθημερινότητα τους και μέτρια ως μεγάλη ικανοποίηση από την παρέμβαση
- Είναι σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη τα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες των αδερφών Τ.Α., καθώς και οι αναπτυξιακές αλλαγές στην ικανότητα και την επιθυμία τους να συμμετάσχουν σε θεραπευτικές παρεμβάσεις.

Παρεμβάσεις για αδέρφια Τ.Α. ατόμων με ΔΑΦ

Ομάδες Υποστήριξης:

- Αύξηση των γνώσεων των αδερφών Τ.Α. για τις ΔΑΦ
- Βελτίωση της αυτό-αντίληψης και μείωση της αρνητικής αυτοεκτίμησης και των διαπροσωπικών προβλημάτων
- Αλλαγές στην προσαρμογή και τα συναισθηματικά προβλήματα – μείωση καταθλιπτικών συμπτωμάτων και άγχους
- Πιο θετικές αλληλεπιδράσεις με τα αδέρφια τους
- Ευχαρίστηση επειδή είχαν την ευκαιρία να μοιραστούν εμπειρίες, να εκφράσουν συναισθήματα, να επιλύσουν προβλήματα, να μάθουν για τις ΔΑΦ και να περάσουν όμορφα

(Smith & Perry, 2005; Μανροπούλου & Βαλογιάννη, 2007; Βrouzos, Vasilopoulos & Tassi, 2017; Kryzak et al., 2015)

Ο Ρόλος των Συγγενών

- Οι μητέρες των παιδιών με ΔΑΦ συμμετέχουν σε περισσότερες ψυχαγωγικές δραστηριότητες με συγγενείς σε σύγκριση με τις μητέρες παιδιών Τ.Α. και παράλληλα αναφέρουν το ίδιο ποσοστό ικανοποίησης από τις ευκαιρίες ψυχαγωγίας (Tunali & Power, 2002).
- Η ανεπίσημη κοινωνική υποστήριξη, όπως η βοήθεια από συγγενείς και φίλους μπορεί να μειώσει σημαντικά τα συμπτώματα κατάθλιψης των γονέων ατόμων με ΔΑΦ (Benson, 2006; Dunn et al., 2001, Ekas et al., 2010).
- Η υποστήριξη από μέλη της οικογένειας έχει συσχετιστεί με την αυξημένη αισιοδοξία σε μητέρες παιδιών με ΔΑΦ. Η αυξημένη αισιοδοξία με τη σειρά της σχετίζεται με μειωμένα επίπεδα κατάθλιψης, δυσάρεστων συναισθημάτων και γονεϊκού στρες (Ekas et al., 2010).
- Η αρνητική κοινωνική υποστήριξη σχετίζεται με αυξημένα επίπεδα καταθλιπτικών συμπτωμάτων και δυσάρεστων συναισθημάτων (Smith, Greenberg & Seltzer, 2012).

Ο Ρόλος των Συγγενών

Παππούδες:

- Αναλαμβάνουν ενεργά ρόλους φροντιστή (Park et al., 2005; Margetts et al., 2006).
- Συνεργάζονται με τους ειδικούς και τους γονείς και γίνονται μέλη της «διεπιστημονικής ομάδας» που αφορά το παιδί (Margetts et al., 2006).
- Αποτελούν πρότυπα συμπεριφοράς κοινωνικής υποστήριξης για όλη την οικογένεια (Lee & Gardner, 2010; Kahana et al., 2015).
- Δεν είναι όλοι οι παππούδες διατεθειμένοι ή ικανοί να αναλάβουν υποστηρικτικούς ρόλους στο πλαίσιο της οικογένειας εξαιτίας πρακτικών, συναισθηματικών και πολιτισμικών λόγων και εξαιτίας δυσκολιών στην επικοινωνία με τα παιδιά τους (Sullivan et al., 2012; Baydar & Brooks-Gunn, 1998; Katz & Kessel, 2002; Lee & Gardner, 2010; Glasberg & Harris, 1997; Hillman, 2007; Fingerman, 2001).
- Έρευνες που έχουν εστιάσει σε θεραπευτικές παρεμβάσεις για παππούδες που έχουν ρόλο κηδεμόνα έχουν δώσει θετικά αποτελέσματα σχετικά με την εκμάθηση δεξιοτήτων και την γενικότερη απόδοση και αυτά τα εκπαιδευτικά προγράμματα θα μπορούσαν να αποτελέσουν το μοντέλο για την βελτίωση των υποστηρικτικών ικανοτήτων όλων των παππούδων (Kahana et al., 2015).

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ!

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Angell, M. E., Meadan, H., & Stoner, J. B. (2012). Experiences of siblings of individuals with autism spectrum disorders. *Autism research and treatment*, 2012.
- Aparicio, R. R., & Mínguez, R. T. (2015). Behavioural, emotional and social adjustment in siblings of children with autism spectrum disorder A theoretical review. *Papeles del Psicólogo*, 36(3), 189-197.
- Baydar, N., & Brooks-Gunn, J. (1998). Profiles of grandmothers who help care for their grandchildren in the United States. *Family relations*, 385-393.
- Benson, P. L. (2006). *All kids are our kids: What communities must do to raise caring and responsible children and adolescents*. Jossey-Bass.
- Brouzos, A., Vassilopoulos, S. P., & Tassi, C. (2017). A psychoeducational group intervention for siblings of children with autism spectrum disorder. *The Journal for Specialists in Group Work*, 42(4), 274-298.
- Bullock, B. M., & Dishion, T. J. (2002). Sibling collusion and problem behavior in early adolescence: Toward a process model for family mutuality. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30(2), 143-153.
- Carter, E. W., Cushing, L. S., & Kennedy, C. H. (2008). *Peer support strategies for improving all students' social lives and learning*. Baltimore, MD: Paul H. Brooks Publishing Company.
- Chinitz, S. P. (1981). A Sibling Group for Brothers and Sisters of Handicapped Children. *Children Today*, 10(6), 21.
- De Caroli, M. E., & Sagone, E. (2013). Siblings and disability: A study on social attitudes toward disabled brothers and sisters. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1217-1223.
- Diener, M. L., Anderson, L., Wright, C. A., & Dunn, M. L. (2015). Sibling relationships of children with autism spectrum disorder in the context of everyday life and a strength-based program. *Journal of child and family studies*, 24(4), 1060-1072.
- Dunn, J. (2007). Siblings and socialization.
- Dunn, M. E., Burbine, T., Bowers, C. A., & Tantleff-Dunn, S. (2001). Moderators of stress in parents of children with autism. *Community mental health journal*, 37(1), 39-52.
- Ekas, N. V., Lickenbrock, D. M., & Whitman, T. L. (2010). Optimism, social support, and well-being in mothers of children with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 40(10), 1274-1284.
- Fingerman, K. (2001). A distant closeness: Intimacy between parents and their children in later life. *Generations*, 25(2), 26-33.
- Glasberg, B. A., & Harris, S. L. (1997). Grandparents and parents assess the development of their child with autism. *Child & family behavior therapy*, 19(2), 17-27.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Gorjy, R. S., Fielding, A., & Falkmer, M. (2017). "It's better than it used to be": Perspectives of adolescent siblings of children with an autism spectrum condition. *Child & Family Social Work, 22*(4), 1488-1496.
- Hallett, V., Ronald, A., Colvert, E., Ames, C., Woodhouse, E., Lietz, S., & Happé, F. (2013). Exploring anxiety symptoms in a large-scale twin study of children with autism spectrum disorders, their co-twins and controls. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 54*(11), 1176-1185.
- Hastings, R. P. (2007). Longitudinal relationships between sibling behavioral adjustment and behavior problems of children with developmental disabilities. *Journal of autism and developmental disorders, 37*(8), 1485-1492.
- Hesse, T. L., Danko, C. M., & Budd, K. S. (2013). Siblings of children with autism: Predictors of adjustment. *Research in Autism Spectrum Disorders, 7*(11), 1323-1331.
- Hillman, J. (2007). Grandparents of children with autism: A review with recommendations for education, practice, and policy. *Educational Gerontology, 33*(6), 513-527.
- Hodapp, R. M., & Urbano, R. C. (2007). Adult siblings of individuals with Down syndrome versus with autism: findings from a large-scale US survey. *Journal of Intellectual Disability Research, 51*(12), 1018-1029.
- Howlin, P., & Yates, P. (1990). A group for the siblings of children with autism. *Communication, 24*(1), 11-16.
- Jokiranta-Olkonieni, E., Cheslack-Postava, K., Sucksdorff, D., Suominen, A., Gyllenberg, D., Chudal, R., ... & Sourander, A. (2016). Risk of psychiatric and neurodevelopmental disorders among siblings of probands with autism spectrum disorders. *JAMA psychiatry, 73*(6), 622-629.
- Kahana, E., Lee, J. E., Kahana, J., Goler, T., Kahana, B., Shick, S., & Barnes, K. (2015). Childhood autism and proactive family coping: Intergenerational perspectives. *Journal of Intergenerational Relationships, 13*(2), 150-166.
- Kaminsky, L., & Dewey, D. (2001). Siblings relationships of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders, 31*(4), 399-410.
- Katz, S., & Kessel, L. (2002). Grandparents of children with developmental disabilities: Perceptions, beliefs, and involvement in their care. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing, 25*(2), 113-128.
- Kovshoff, H., Cebula, K., Tsai, H. W. J., & Hastings, R. P. (2017). Siblings of children with autism: the siblings embedded systems framework. *Current developmental disorders reports, 4*(2), 37-45.
- Kryzak, L. A., Cengher, M., Feeley, K. M., Fienup, D. M., & Jones, E. A. (2015). A community support program for children with autism and their typically developing siblings: Initial investigation. *Journal of Intellectual Disabilities, 19*(2), 159-177.
- Lee, M., & Gardner, J. E. (2010). Grandparents' involvement and support in families with children with disabilities. *Educational Gerontology, 36*(6), 467-499.
- Lin, L. Y., Orsmond, G. I., Coster, W. J., & Cohn, E. S. (2011). Families of adolescents and adults with autism spectrum disorders in Taiwan: The role of social support and coping in family adaptation and maternal well-being. *Research in Autism Spectrum Disorders, 5*(1), 144-156.
- Liptak, G. S., Benzoni, L. B., Mruzek, D. W., Nolan, K. W., Thingvoll, M. A., Wade, C. M., & Fryer, G. E. (2008). Disparities in diagnosis and access to health services for children with autism: data from the National Survey of Children's Health. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics, 29*(3), 152-160.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Lobato, D. (1985). Brief report: Preschool siblings of handicapped children — Impact of peer support and training. *Journal of Autism and developmental disorders*, 15(3), 345-350.
- Lovell, B., & Wetherell, M. A. (2016). The psychophysiological impact of childhood autism spectrum disorder on siblings. *Research in developmental disabilities*, 49, 226-234.
- Macks, R. J., & Reeve, R. E. (2007). The adjustment of non-disabled siblings of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 37(6), 1060-1067.
- Mandell, D. S., & Novak, M. (2005). The role of culture in families' treatment decisions for children with autism spectrum disorders. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, 11(2), 110-115.
- Margetts, J. K., Le Couteur, A., & Croom, S. (2006). Families in a state of flux: The experience of grandparents in autism spectrum disorder. *Child: Care, health and development*, 32(5), 565-574.
- Mascha, K., & Boucher, J. (2006). Preliminary investigation of a qualitative method of examining siblings' experiences of living with a child with ASD. *The British Journal of Development Disabilities*, 52(102), 19-28.
- Mavropoulou, S., & Baloyianni, N. (2007). Siblings of persons in the spectrum of autism: Exploring their concerns and supporting their needs. In *Proceedings of the 8th International Conference of Autism Europe* (pp. 1619-058).
- Meyer, K. A., Ingersoll, B., & Hambrick, D. Z. (2011). Factors influencing adjustment in siblings of children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(4), 1413-1420.
- McHale, S. M., Updegraff, K. A., & Whiteman, S. D. (2012). Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *Journal of Marriage and Family*, 74(5), 913-930.
- Moyson, T., & Roeyers, H. (2011). The quality of life of siblings of children with autism spectrum disorder. *Exceptional Children*, 78(1), 41-55.
- O'Neill, L. P., & Murray, L. E. (2016). Anxiety and depression symptomatology in adult siblings of individuals with different developmental disability diagnoses. *Research in developmental disabilities*, 51, 116-125.
- Park, J.M., Hogan, D.P., & D'Ottavi, M. (2005). Grandparenting children with special needs. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 24, 120-149.
- Patterson, G. R., & Stouthamer-Loeber, M. (1984). The correlation of family management practices and delinquency. *Child development*, 1299-1307.
- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of marriage and family*, 64(2), 349-360.
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Dowey, A., & Reilly, D. (2009). "I like that he always shows who he is": The perceptions and experiences of siblings with a brother with autism spectrum disorder. *International Journal of Disability, Development and Education*, 56(4), 381-399.
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Hall, L. M., Joannidi, H., & Dowey, A. (2012). Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorders: Environmental stressors and the broad autism phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 546-555.
- Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Lloyd, T., & Dowey, A. (2009). Emotional and behavioural adjustment in siblings of children with intellectual disability with and without autism. *Autism*, 13(5), 471-483.
- Pilowsky, T., Yirmiya, N., Doppelt, O., Gross-Tsur, V., & Shalev, R. S. (2004). Social and emotional adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(4), 855-865.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Quintero, N., & McIntyre, L. L. (2010). Sibling adjustment and maternal well-being: An examination of families with and without a child with an autism spectrum disorder. *Focus on autism and other developmental disabilities*, 25(1), 37-46.
- Ross, P., & Cuskelly, M. (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 31(2), 77-86.
- Schall, C. (2000). Family perspectives on raising a child with autism. *Journal of child and family studies*, 9(4), 409-424.
- Seltzer, M.M., Orsmond, G.I., Esbensen, A.J. (2009). Siblings of individuals with autism spectrum disorder: Sibling relationships and wellbeing in adolescence and adulthood. *Autism*, 13(1), 59-80.
- Shanahan, L., McHale, S. M., Crouter, A. C., & Osgood, D. W. (2007). Warmth with mothers and fathers from middle childhood to late adolescence: Within-and between-families comparisons. *Developmental Psychology*, 43(3), 551.
- Shivers, C. M., & Plavnick, J. B. (2015). Sibling involvement in interventions for individuals with autism spectrum disorders: A systematic review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(3), 685-696.
- Shivers, C. M., Jackson, J. B., & McGregor, C. M. (2019). Functioning among typically developing siblings of individuals with autism spectrum disorder: A meta-analysis. *Clinical child and family psychology review*, 22(2), 172-196.
- Smith, L. E., Greenberg, J. S., & Seltzer, M. M. (2012). Social support and well-being at mid-life among mothers of adolescents and adults with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 42(9), 1818-1826.
- Smith, T., & Perry, A. (2005). A sibling support group for brothers and sisters of children with autism. *Journal on Developmental Disabilities*, 11(1), 77-88.
- Sperry, L., Neitzel, J., & Engelhardt-Wells, K. (2010). Peer-mediated instruction and intervention strategies for students with autism spectrum disorders. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 54(4), 256-264.
- Sullivan, A., Winograd, G., Verkuilen, J., & Fish, M. C. (2012). Children on the autism spectrum: Grandmother involvement and family functioning. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 25(5), 484-494.
- Summers, M., Bridge, J., & Summers, C. R. (1991). Sibling support groups. *Teaching Exceptional Children*, 23(4), 20-25.
- Tomeny, T. S., Ellis, B. M., Rankin, J. A., & Barry, T. D. (2017). Sibling relationship quality and psychosocial outcomes among adult siblings of individuals with autism spectrum disorder and individuals with intellectual disability without autism. *Research in developmental disabilities*, 62, 104-114.
- Tunalı, B., & Power, T. G. (2002). Coping by redefinition: Cognitive appraisals in mothers of children with autism and children without autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 32(1), 25-34.
- Verté, S., Roeyers, H., & Buysse, A. (2003). Behavioural problems, social competence and self-concept in siblings of children with autism. *Child: Care, Health and Development*, 29(3), 193-205.